

Ideálok káprázatában

Jens Ivo Engels: A korrupció története: a korai újkortól a 20. századig.
(Fordította: Kurdi Imre.) Corvina, Budapest, 2016. 444 oldal.

A korrupciótörténet átfogó képének megrajzolására vállalkozik Jens Ivo Engels könyve, amely a korai újkortól kezdve az ancien régime megdöntésén és a parlamentáris rendszereken át, a jobboldali diktatúrákkal bezárólag a II. világháború előestéjéig követi nyomon a jelenséget. A könyv Frankfurt am Mainban jelent meg 2014-ben az S. Fischer Verlag kiadásában *Die Geschichte der Korruption: Von der Frühen Neuzeit bis ins 20. Jahrhundert* címmel. A munka túlnyomórészt német és francia kutatókból álló, egymással szorosan együttműködő munkacsoportok eredményeit hasznosítja. Jens Ivo Engels a Darmstadti Műszaki Egyetem Történeti Intézetének professzoraként immár számos munkájában vizsgálta a nyugat- és közép-európai államok vonatkozásában a 18–20. századi favorizálás gyakorlatait és az azokkal kapcsolatban megfogalmazott korrupciókritikákat, hogy megfigyelje azok politikai modernizációra gyakorolt hatásait.¹ Jelen könyvében kísérletet tesz a témában született tanulmányok tudásanyagának rendezésére és a korrupciótörténet mint önálló kutatási ág megalapozására.

Egyik kulcsfogalma a *mikropolitika*, amit Tom Burns angol szociológus használt a szervezetek olyan társadalmi kapcsolatainak leírására, amelyekben a résztvevők az intézményesen szabályozott eljárások szintje alatt informális megegyezések, valamint elkerülhetetlen konfliktusok felvállalása révén igyekeznek egyéni érdeklődésük, ambícióik és értékeik kibontakoztatásához a szükséges befolyást megszerezni.² A kifejezést a korrupciókutatásban Wolfgang Reinhard 2011-ben megjelent tanulmányának javaslatára kezdték alkalmazni, írja Engels.³ Reinhard azonban a politikatörténeti analízisbe már korábban is igyekezett bevezetni a mikropolitika fogalmát, hogy a valós működési folyamatokat objektívebb módon tegye vizsgálati tárgyá, és képes legyen differenciáltan kezelni a történetileg felfogott egyedi eseteket és azok politikai antropológiai megközelítését.⁴ Jens Ivo Engels – többek között Reinhard hatására – művének alapvetésében kimondja, hogy minden hatalomgyakorláshoz nélkülözhetetlenül hozzátartozik a mikropolitika, amelynek keretein belül a résztvevők szakmai

¹ A kutatási projektek, illetve a munkacsoportok és tagjaik idevágó publikációnak megismerésében kiindulópontot nyújt a kötet 387. oldalának 8. jegyzete, illetve az irodalomjegyzék. Az Engels részvételével létrejött kutatási projektek adatai az alábbi honlapról érhetők el: <https://www.geschichte.tu-darmstadt.de/index.php?id=3356> – utolsó letöltés: 2017. január 29.

² Burns 1961. A *szervezet* az együttműködést igénylő tevékenységek végrehajtásának legfontosabb eszköze, az emberek azonosítható tagokból álló csoportja, amely összehangolt kollektív tevékenységet végez valamilyen közös cél elérése érdekében (Giddens 2008: 489).

³ Reinhard 2011.

⁴ Reinhard 2011: 632–642, 663.

érvek mentén vitáznak, így noha egyéni vagy csoportérdekeket tartanak szem előtt, nem szükségszerűen hagyják figyelmen kívül az egyébként nehezen meghatározható közjó szolgálatát. Nem minden mikropolitikai cselekvésmód azonos tehát a korrupcióval, viszont a korrupció mindig mikropolitikai tevékenységnek minősül. A szerző kiemeli a fogalom értéksemleges jelentéstartalmát, míg hátrányát a kifejezés esetleg megtévesztő hatásában látja, hiszen nem mikrostruktúrákra vagy a politikai cselekvés valamely szférájára vonatkozik, hanem hatalomtechnikát jelöl. A mikropolitikai struktúrák időben állandónak tekinthető jellegzetessége a hálózatszerű szerveződés, az ösztönző erő, alapmodellje az adományok és erőforrások cseréje, a részvétel motivációja pedig a társadalmi felemelkedés és integrálódás (26–28).

A korrupció problémáját Hillard von Thiessen *normakonkurencia* fogalmából bontja ki a szerző. Konceptiója szerint a probléma alapja az a helyzet, amikor a politikusok és hivatalviselők tevékenységében átfedésbe kerülnek a magán- és a társadalmi elvárások. A korrupció tehát annak a következménye, hogy a közfunkciók és a magánszféra között éles határt vonnak meg, és a két különböző normarendszer feloldhatatlan ellentétbe kerül (68). A jelenséget a Michael Johnston amerikai politológus által kidolgozott *konstruktivista modell* alapján problematizálja: a korrupció mindig egy történetileg adott kontextus alapján vélelmezett határátlépést jelent. A kérdés tehát, hogy egy adott korszakban vagy esetben mi minősül korrupciónak, a változó körülmények függvénye, a fogalom jelentése azonban változatlan abban a tekintetben, hogy olyan hatalmi technikák morális megítélésére alkalmazzák, amelyek előnyben részesítenek bizonyos személyeket a közjó kárára (25–26). Engels munkájának további fontos kiindulópontja, hogy a korrupciót mindezen felül politikai mítoszként fogja fel, hiszen kollektív meggyőződések politikai morállal összefüggő alapfeltevései nyilvánulnak meg benne (9).

A korrupciós gyakorlatokat érintő kritika indítékai és céljai alatt úgyszintén összetett jelenséget ért a szerző, a korrupciós vádat ugyanis történelmi értelmezési mintaként kezeli, ami segít rámutatni a vizsgált időszak legfontosabbnak ítélt problémáira és az ezekre megfogalmazott válaszkísérletekre. A korrupciókritika ezért a hatalmi viszonyokkal szembeni elégedetlenségnek ad hangot, vagy az új berendezkedés megszilárdítását és erőviszonyainak strukturálását mozditja elő.

A korszakolás minden szintézisben egyszerre szemléleti és szerkezeti kérdés: a korrupciótörténet elsősorban hatalmi átrendeződések és váltások története, emiatt követi a politikátörténeti határokat. A munkában alkalmazott rendezőelv a szisztematikus tárgyalás és a kronologikus sorrendben elbeszélte eseménytörténet kombinációjára épül (15). Jens Ivo Engels – kézenfekvő módon – a már elkészült elemzések eredményeire hagyatkozott, ezért a könyvcím olvasása után támasztott elvárásainkból jócskán lefarag, amikor jelentősen szűkíti kutatási tárgyát mind területi, mind időbeli tekintetben. A mikropolitika strukturális, illetve nemzeti jellegzetességeit Nyugat- és Közép-Európa nagy politikai közösségeinek keretei között vizsgálja meg, különös hangsúllyal Németország, Francia-

ország, Nagy-Britannia, Olaszország és Spanyolország vonatkozásában. A másik szűkítés inkább a könyv felépítésében érzékelhető: a súlypont egyértelműen a 19. század második felére és a 20. század első évtizedeire esik, ez az eljárás pedig aránytalanná teszi a szintézisalkotásra vállalkozó munkát. Érezhetően ez az időszak a viszonyítási pont a megelőző korszakok tárgyalásánál, amelyek ezáltal a korrupciófelfogás változásának egyenes vonalú ábrázolásához szükséges kényeszerű előzményeknek tűnnek.

A szerző álláspontja szerint a patronázs a korai újkorban nemcsak az egyik legfontosabb hatalmi technika volt, hanem elvárt norma is, ami teljes összhangban állt a kor olyan társadalmi elképzeléseivel és értékeivel, mint a személyes ismeretségre épülő kapcsolatok, a hierarchikus gondolkodásmód, a fennálló jogrend megkérdőjelezhetetlen tisztelete vagy a társadalmi viszonyok szimbolikus reprezentációjára való igény. A mikropolitika alá- és fölérendeltségi viszonyokból állt és a rokonsági kapcsolatokból, a közös származástudatból, valamint az azonos hitvallásból fakadó bizalomra épült, ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a korszakban ne tapasztalták volna a rendszer anomáliáit. A modernitás előtti korrupciókritika mindazonáltal a patronázs alapelveinek megsértését és a mértékvesztéseket tette szóvá, a vádak pedig mindig csak az adott ügyre vonatkoztatta (33–79).

A mikropolitika társadalmi moráltól való elszakadására a politika önálló cselekvési szférává válásával együtt került sor a 18. század során (91). A szerző a Reinhart Koselleck által bevezetett „nyeregidő” (*Sattelzeit*) kijelölte időkeretben értelmezi a korrupció kifejezésének történeti jelentésváltozását, azaz „mozgásfogalomként” kezeli azt.⁵ A modern korrupciófelfogásnak és történeti alapmintázatának a kialakulására a republikanizmus, a liberalizmus és a felvilágosodás gondolkodói hagyományaihoz kötődő szerzők gyakoroltak befolyást, akik a fogalmat egyrészt laicizálták, másrészt beillesztették a lineáris történelemfelfogásba. Engels lexikonszócikkje összevetésével mutat rá, hogy az időszemlélet változásával megjelent a fejlődés igénye a korrupció kifejezésében, és fokozatosan uralkodóvá vált az a nézet, miszerint a jelenség meghaladható a modernizáció és az erkölcsi tökéletesedés révén. A társadalom immár elvárta az egyéntől, hogy egyetlen szerep mellett köteleződjön el, és annak normáit maradéktalanul tartsa be. Politikai irányultság szerint némelyek visszalépést, mások a hagyományos értékektől való elfordulást látták benne, egyértelmű összhang volt viszont a jelenség általános megítélésében: az ön- és közérdek egyensúlyának felborulása az egyéni önzés és erkölcstelenség egyenes következménye, a *hanyatlás* végső kifutása a partikuláris érdekek uralmát hozza (11, 167–184, 212).

A modern korrupciófelfogás elméleti tisztázását követően Engels a gyakorlatban való alkalmazást tárgyalja, elsőként az 1789-es francia forradalom kap-

⁵ Reinhart Koselleck a *Sattelzeit* kifejezést mint a kutatás előfeltevését a *Geschichtliche Grundbegriffe* című eszmetörténeti lexikon előszavában alkalmazta a kora újkor és a modernkor közötti korszakváltás vagy átmeneti időszak jelölésére (Koselleck 1972: I. XV). A modernitás új időtapasztalatáról vö. Koselleck 2003: 345–430.

csán. A jakobinus uralom eszmeiségét és radikalizálódását a közszellem megtisztításáért folytatott küzdelem függvényében értelmezi: a *tapasztalati tér* és a jövőre irányuló *elvárási horizont* között felszakadt különbség miként indukálta a politikai cselekvésben a feltartóztathatatlan haladás kényszerét. A forradalom hatására a 19. század kezdetén általános tendenciaként restaurációs időszak kezdődött Európa-szerte. A konzervatív kormányokkal való szembenállásként azonban a liberalizmus megerősödött, hogy azután a század második felében számos politikai rendszerben meghatározó szerepet kapjon. A korrupciós viták kezdeményezői – ennek a hatalmi átrendeződésnek megfelelően – a század közepéig túlnyomóan a liberálisok közül kerültek ki, és a problémákat a parlamentáris kormányzati rendszer bevezetésével látták megelőzhetőnek. A század második felében a parlamentarizmust egyre erőteljesebben bíráló szocialisták és a modern jobboldal képviselői adták a kritikuskok derékhadát (249–255, 269).

A modernitás során a hatalmi struktúraváltások, illetve az azokat kísérő ideológiai és szemléleti változások alapján a korrupciókritikák három nagyobb hullámát különbözteti meg a szerző: 1780–1810 között a régi és a modern felfogás átfordulását ragadja meg, az 1880-as évektől kezdődően a nagy korrupciós viták évtizedeit tárgyalja, majd az utolsó önálló periódusként felfogott két világháború között létrejött diktatúrák esetében a struktúrák anomáliáit követi nyomon. A megjelölt időkeretek – természetesen – általánosított tendenciaként kezelendők, hiszen országonként, sőt, olykor régiók között is különbségek ragadhatóak meg, a közties évtizedek pedig átmenetet képeznek az egymástól markánsan elkülönülő korszakok között.

Teljesíthetetlen ígéretek: ekképpen összegzi a 19. század második felétől elindult folyamatokat Engels, aki a morális ideál és a politikai gyakorlat ellentmondásait vizsgálja a *Kijózanodás* és a *Felháborodás* című két fejezetben. A nyugat-európai korrupciókritika második hulláma nagyrészt a liberális parlamentáris kormányzati formákat érintette és a modernizációra adott reakció volt. A korrupciós ügyek immár botránnyá dagadtak a módszeresen felépített sajtókampányok egymást érő áradatában, nem kímélve a prominens politikusok és nagyvállalkozók személyes integritását sem.

A modernizációs folyamatok mikropolitikai tevékenységre gyakorolt hatásait három pontban összegzi a szerző: egyrészt előmozdították a modern politikai rendszerek és értékek megszilárdítását, másrészt új szereplőket és erőforrásokat vontak be, és végül megváltoztatták a patronázs struktúráit és működési mechanizmusait. Utóbbi szempontból a szervezeti és politikai meggyőződésen alapuló patronázs vált uralkodóvá a 19. század utolsó harmadától a modern politikai pártok megalakulásával és a demokratizálódási tendenciák részeként. Az erőforrások felett ezután maga a szervezet rendelkezett, a hálózati kapcsolatok korábbi, szinte kizárólagos hierarchikus jellege mellett horizontális összefonódások kötődtek, illetve bürokratikusabb lett köztük a kapcsolat (143–152, 161).

A könyv ugyan a struktúrák leírására vállalkozik, mégsem veszíti szem elől azt a tényt, hogy a mikropolitika minden esetben visszavezethető egyes

személyek cselekvési szintjére. A szempont már az ancien régime összeomlásának tárgyalásakor megjelenik, ellenpontozva az alkotmányos keretek között gondolkodó kritikusokat a többnyire névtelenségbe burkolózó szerzők gyűlölködő és általánosító vádjával. Jens Ivo Engels a 19. század második felére nézve hasonlóan következetesen gondolja végig a botrányok érintettjeinek mozgásterét, és visszatérően feszegeti a kérdést: miként lehetett reagálni egy korrupciós vádra? A felhozott példák alapján az a következtetés szűrhető le, hogy a passzivitást vagy a kategorikus tagadást tekinti megfelelő cselekvési alternatívának, hiszen a védekezés merőben hiábavaló voltát bizonyítja a korrupció modern felfogásának bináris keretei között, ahol a kritizált személy ártatlan vagy bűnös, így differenciálásra, a konkrét összefüggések megértő mérlegelésére nincs lehetőség (185–195, 315–328). A szerző gondolatmenetében azonban világosan benne van egy további megoldás, miszerint a sikeres tisztázódás a bíráló egyéni motivációjának feltárása lehetett volna, azonban erre egykorúan csupán kivételes esetekben nyílt alkalom. A további mélyreható kutatások lehetséges irányainak kijelöléséhez viszont mindenképpen megfontolásra érdemes az a szempont, hogy a skandalizálók személyes indítékai is a vizsgálatok tárgyát képezzék, hiszen megfelelő forrásadottságok mellett a kritikus keserű személyes tapasztalataiból táplálkozó egyéni sérelme fedezhető fel egy-egy korrupciós vád mozgatórugójaként. Az intenciók kutatása kiemelt jelentőséget kap, hiszen ez alapján lehet értékelni a színvonalban nagy különbségeket mutató kritikusok tevékenységét, és ez a tényező segít rámutatni, milyen egyéb, a hatalom megszerzésén túlmutató célok és értékek artikulálódtak a korrupciókritikában.

Túlnyomórészt közigazgatási szakemberek, publicisták és parlamenti képviselők használták a korrupciós vádat hatékony politikai eszközként az általuk helyesnek ítélt egyéni és közösségi érdekek érvényre juttatásához. A korrupciókritikát – főként annak modern gyakorlatát – Engels egyértelműen negatívan értékeli: „A kritikus figyelem nem oldja meg, hanem éppenséggel felnagyítja a problémát [...]. A korrupció ellen vívott harc eleve szélmalomharc tehát, mivel nincs olyan politikai cselekvés, amely ne tartalmazná valamiféleképpen a határátlépés mozzanatát” (192–193). Rámutat továbbá a 19. század végi és 20. század eleji korrupciókritika hosszú távú következményeire: a skandalizálók nem tették átláthatóbbá a viszonyokat, hiszen szubjektív értelmezéseiket helyezték összefüggésekbe, vádjuk leegyszerűsítő sémája a politikai cselekvés morális megítéléséhez és csalódott indulatokhoz vezetett, végeredményben politikai stílusváltást eredményezett (302, 315–328). A hatalomból kirekesztett politikai szélsőségek néhány évtized alatt sikerrel rombolták le az elit tekintélyét, megkérdőjelezve a fennálló parlamentarizmus legitimitását. A politikai és gazdasági elit között tapasztalható hatalmi összefonódások, valamint a társadalmi és gazdasági problémák hatására ellenvetéseiket a kapitalizmussal szemben érzett kétségeikkel együtt fogalmazták meg. A szerző rámutat, hogy az antikapitalista jelleg mellett radikális antiszemita és nacionalista élt is kapott a korrupciós összeesküvés-elmélet

jobboldali változata, hogy a visszásságokért a szabadkőműveseket, a zsidókat és a – többnyire külföldi – pénzügyi köröket lehessen felelőssé tenni (335–342).

A modern korrupciókritika harmadik nagy hullámát a jobboldali diktatúrák mikropolitikája képezi. A szerző ezen a ponton már biztos alapokon jelenti ki, hogy a vádak túlhajtása csak a szabadság és a demokrácia lerombolását eredményezte. A szélsőségek ígéreteikben a mikropolitika felszámolását tűzték ki, a két világháború között kiépült diktatúrák mégis a tömegpártok szervezeti patronázsának csúcspontját hozták magukkal (152–160, 329–356).

A kötet értelmezhetővé teszi a korrupcióval kapcsolatos jelenségeket, sőt, éppen ezáltal kiemeli a történettudomány társadalmi felelősségét, így határozza meg, milyen szerepet tulajdonít a tudománynak a jelenkorban is súlyos problémaként jelentkező korrupció okainak megértésében és az ellenstratégiák kidolgozásában. A történeti szakmunkáktól eltérően jelenkori példákat is beágyaz a könyv különböző időszakokat tárgyaló részeibe. A merész párhuzamokkal egyrészt a megértést segíti, másrészt időtleníti a fennálló jelenséget, végül nyomatékossítja az ítéletek időhöz kötöttségének kritériumát. Mindenekelőtt képes kimutatni a legújabban megmutatkozó tendenciákat, továbbá kiemelten kezeli a Transparency International antikorrupciós nemzetközi szervezet tevékenységét, és Ivan Krastev munkája alapján rámutat a szervezet alapvető céljaira a politikai és gazdasági érdekképviselő perspektívájából (365, 368–373).

A politikai cselekvés pragmatikus megközelítésével Jens Ivo Engels kiegyenlítetté teszi történeti elbeszélését és megóvja a tudományos szempontokat megzavaró ítéletalkotástól, illetve mentesíti a történelmi bulvár hatásvadász eljárásaitól, ugyanis nem vész el a botránykrónikák önmagukért való leírásában, az egyes eseteket csak funkcionálisan vizsgálja. A szerző elismeri, hogy a könyv megírása során nehezen megoldható módszertani kihívást jelentett számára a korrupciós botrányok dinamikus folyamatainak értelmezése, hiszen minden egyes ügynek saját esettörténete van, viszont egy korszakon belül a botrányok hol lazább, hol sűrűbb kapcsolatban állhatnak egymással, és akár folytatásos történetek egészét adhatják ki. Ezek belső kohézióját a korrupciós diskurzus sajátos szimbólum- és motívumrendszere erősíti, megfelelő rendező szempontok alapján viszont a példák sokasága lehetővé teszi az általános következtetések empirikus megalapozását (299–301). Az eljárás hátulütője, hogy a szerző következtetései levonása során gyakran önméltetésbe fut bele, hiszen a térben és időben mutatkozó egyedi jellegzetességeket általánosító magyarázatokkal kell ellátnia ahhoz, hogy átfogó képet adhasson. Az elkészült munka – fentebb már említett – a 19. század végére és a 20. század első évtizedeire eső súlyponteltolódását szintén figyelembe véve mégis az mondható el, hogy a vizsgálat képes ellensúlyozni e kifogásokat rendkívüli sokrétűségével és gondolatgazdagságával. A szintézisalkotás tehát nem tekinthető elszármított vállalkozásnak, mivel olyan összefoglalást ad a kezünkbe, amely előmunkálatok széles körű tudásanyagát rendezzi azzal a céllal, hogy egy határozott kutatói igényt elégítsen ki.

A szerző meggyőzően érvel amellett, hogy nem létezhet politikai teljesítmény személyes hálózatok nélkül, és a mikropolitikai aktivitás megítélése számtalan körülmény függvénye. A modern korrupciófelfogás ezért nem alkalmas arra, hogy a mikropolitikai gyakorlatokat mérték és motivációk alapján érdemi mérlegelés tárgyává tegye, illetve megelőzze a politikai cselekvés morális túlterhelésével gerjesztett radikalizálódási folyamatokat (378–381). Engels e visszatérő tételmondatával a többértelmű kategóriákban gondolkodó posztmodern szemléletet érvényesíti, és felhívja a figyelmet arra, hogy ugyan a megítélés mindig viszonylagos marad, de a látókör szélesítésével megalapozottabbá válhat. Figyelemfelhívó, hogy a könyv gondolatmenetéhez jól illeszkedő borító James Ensor *Krisztus bevonulása Brüsszelbe 1889-ben* című festményének felhasználásával készült.

Jens Ivo Engels kötete rendkívül élvezetes olvasmány, egy érdekes téma újszerű megközelítése, amely valóban érdemben ad lehetőséget arra, hogy a közélet árnyoldalának számító tevékenységeket szakszerű keretek között vessék fel.

Lisztes Nikolett

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Burns, Tom 1961: Micropolitics: Mechanisms of Institutional Change. *Administrative Science Quarterly* (6.) 3. 257–281.
- Giddens, Anthony 2008: *Szociológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Koselleck, Reinhart 1972: Einleitung. In: Brunner, Otto – Conze, Werner – Koselleck, Reinhart (Hrsg.): *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Brand I. Klett-Cotta, Stuttgart, I–XV.
- Koselleck, Reinhart 2003: *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája*. Atlantisz Kiadó, Budapest.
- Reinhard, Wolfgang 2011: Die Nase der Kleopatra. Geschichte im Licht mikropolitischer Forschung. Ein Versuch. *Historische Zeitschrift* (293.) 3. 631–666.